

FRIESCHE KLOOSTERTERPEN

In 1900 kwam ik als candidaat-notaris ten kantore van mijn vader en tot heden ben ik als opvolger zijn notariaat trouw gebleven. Ik had toen reeds belangstelling voor de Friesche Oudheidkunde en was een geregeld bezoeker van het Friesch Museum. Door mijn beroep werd die belangstelling aangewakkerd en nam ik zooveel mogelijk kennis van alle bodemonderzoekingen, die in Friesland plaats hadden voor zoover niet den archaeologischen tijd, den tijd vóór de elfde eeuw betreffende¹).

Natuurlijk kwam ik toen al spoedig in aanraking met Dr A. E. van Giffen. Zijn vader was toen nog dominé in Goutum, een reden te meer voor hem om geregeld naar Friesland over te komen en de korte herinneringen, die ik hier ten beste geef, zijn voor een goed deel zeker ook zijn herinneringen.

Het was speciaal de tijd van de afgraving der kloosterterpen. De afgraving der beste terpen had in de tweede helft van de 19e en de eerste jaren der 20e eeuw zijn beslag reeds grootendeels gekregen. Toen er gebrek aan voor afgraving zeer geschikte terpen kwam, moesten de terpspeculanten zich wel tevreden stellen met de kloosterterpen, die om hunne enorme hoeveelheden steen en puin een slechten naam hadden. Men moet het zelf hebben meegemaakt om dit te kunnen beoordeelen. Op bepaalde plaatsen was er meer puin dan terpaarde. Dergelijke gedeelten moesten dan ook met het houweel bewerkt worden.

In veel opzichten kwamen de terpen, waarop de groote

kloosters gelegen hadden, overeen. Het waren meest ronde heuvels, door een zgn. singel van het omringende wei- of bouwland afgesloten. De puinhoopen en schelplagen gaven de plaatsen aan waar de verschillende kloostergebouwen hadden gestaan. Ieder der kloosters had zijn eigen begraafplaats niet ver van de kerk verwijderd.

Natuurlijk viel het mij toen ook wel op, dat het jammer was dat er niet voldoende krachten waren om toezicht op de afgravingen te houden en de gegevens op kaarten vast te leggen. Het eenige wat gewoonlijk gedaan kon worden, was de vondsten voor de Musea te bewaren en dat kostte dikwijls moeite genoeg. Ik mocht al in de processen-verbaal der publieke verkoopingën doen opnemen, dat alle oudheden bij het Friesch Museum moesten worden ingeleverd, er waren altijd kapers op de kust, die trachtten deze oudheden op clandestiene wijze te verdonkeremanen.

Het eenige kloostergebouw, dat in Friesland gespaard is, is het brouwhuis van Gerkesklooster, waar de kerk en de kosterswoning in gevestigd zijn en waarvan de buitenmuren nog vrijwel in hun oorspronkelijken toestand gespaard zijn gebleven²). Op de andere kloosterterpen hadden een of twee boerderijen de plaats van het Klooster ingenomen.

De verslagen van het Friesch Genootschap en vooral de inventarisboeken houden nog vele gegevens in, die voor onze oude kloostergeschiedenis van belang zijn.

* * *

Foswerd.

In 1914 verkocht mijn vader den bovengrond van de terp waarop het klooster Foswerd gestaan had, dat aldaar in 1109 van Ameland is overgebracht. Ofschoon wij de oorspronkelijke standplaats van het klooster op Ameland nog niet kennen, staat deze overbrenging van het klooster Bethania van Ameland naar Foswerd wel vast, zooals uit door de Heeren van Ameland, de Cammingha's, genaaste oude bezittingen en jachtrechten van dit klooster op Ameland wel blijkt.

In het Friesch Museum kwamen terecht een buitengewoon

fraaie Romaansche bronzen sleutel en een bronzen spoor van zeer groote afmetingen.

Verder zijn van dit klooster bewaard gebleven geglazuurde tegels van ongeveer 5 cm dikte met Romaansche motieven versierd³⁾ en een hoeveelheid geprofileerde baksteen en afkomstig van gewelven, raam- en deuropeningen, die Gothische vormen hebben.

Blijkbaar waren aan de in de 12e/13e eeuw gestichte Romaansche baksteen kloostergebouwen in de 14e en 15e eeuw gewelven en raamvergrootingen in Gothischen stijl toegepast, zooals wij die ook bij onze dorpskerkjes opmerken.

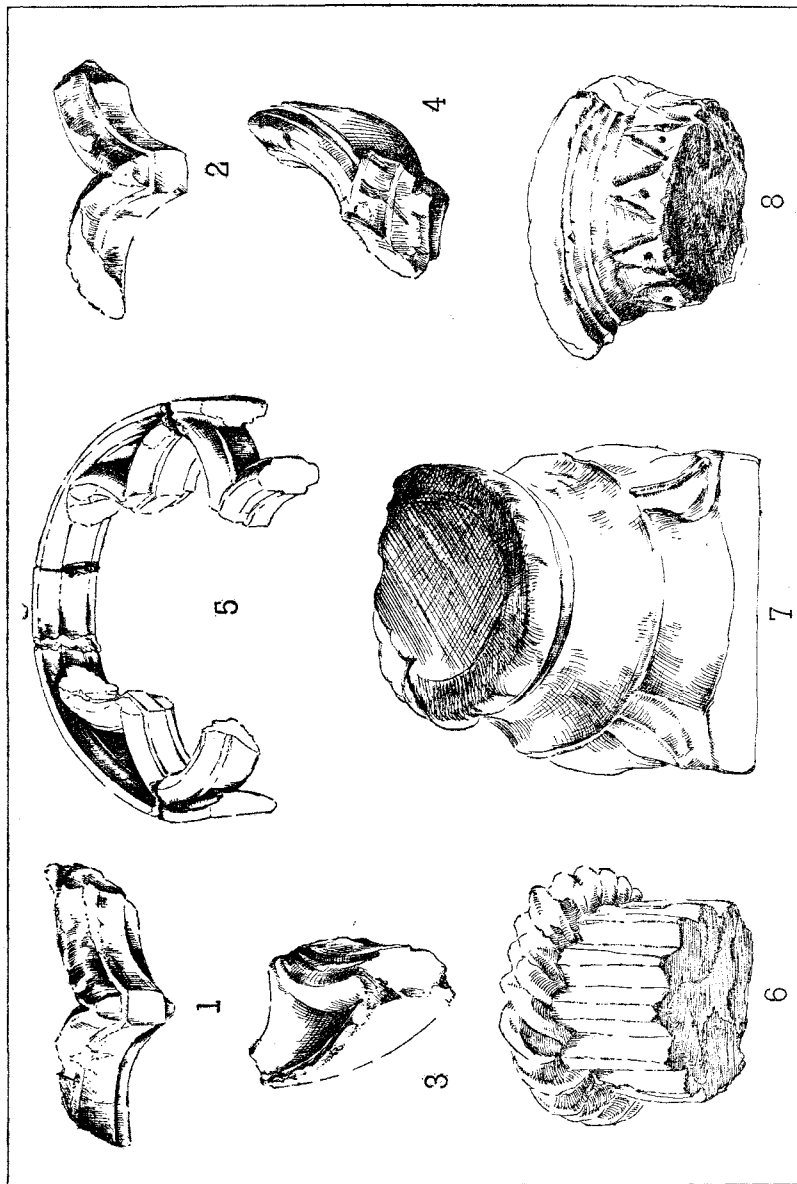
In de afbraak werd zoo goed als geen tufsteen gevonden, niettegenstaande wij wel weten, dat er in Romaansche tijden veel met dit uit het Ahr- en Brohlthal via Deventer aangevoerde materiaal gebouwd werd. Deze tuf- of duifsteen was in later eeuwen echter een gewild materiaal, dat vormalen werd en als tras voor nieuwbouw verbruikt. Behalve de bekende holle kloosterpannen, die ons nog bekend zijn van het kerkje van Bornwerd, werden in de kloosterterpen geregeld restanten van leibedekkingen gevonden. Van Mariëngaarde zijn restanten van glas-in-lood ramen met Gothische versieringen van klimopbladeren bewaard gebleven.

* *
* *

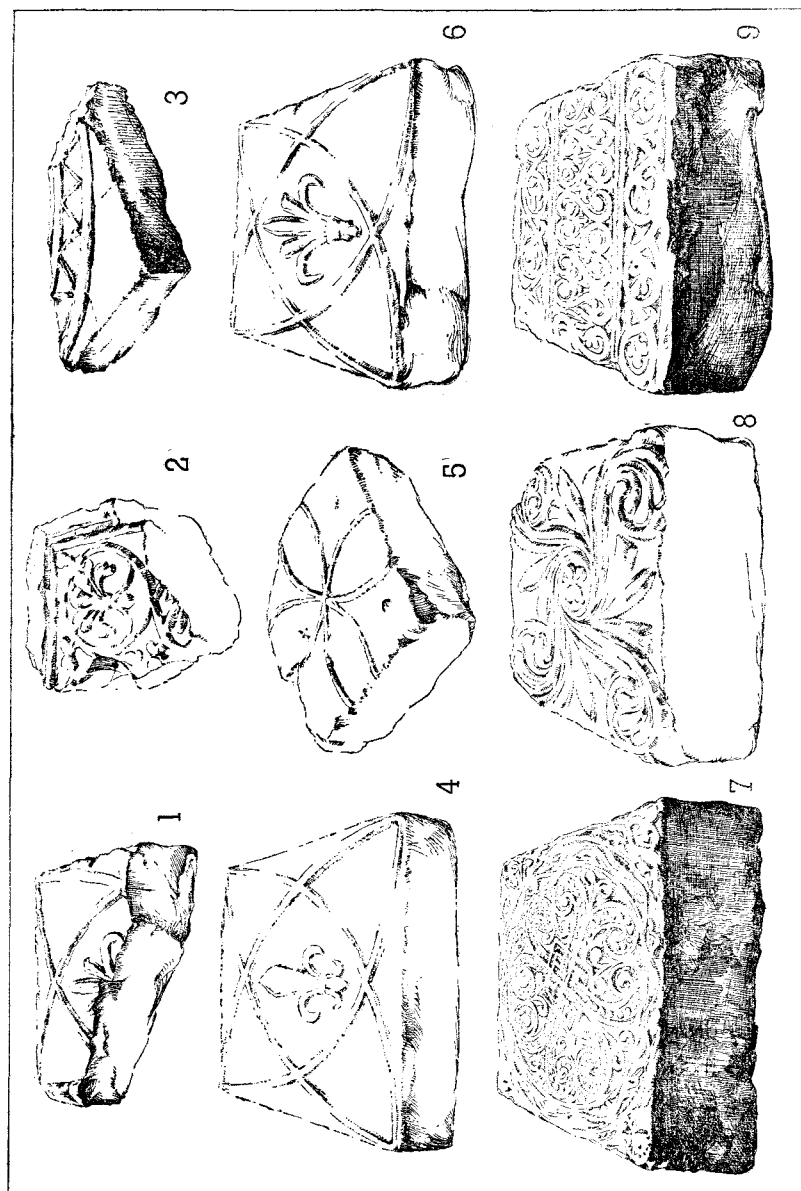
Mariëngaarde.

Toen ik in 1920 op de oude standplaats van dit groote Benedictijner klooster kwam, bleek mij, dat in de 19e eeuw reeds een belangrijk gedeelte van de terp afgegraven was. De toenmalige eigenaar, de landbouwer Jippes, liet toen echter een verder deel van de terp, waar groote gebouwen, misschien de kerk, met gemetselde pilaren hadden gestaan en waarbij het kerkhof lag, afgraven.

Ik was zoo gelukkig hier, onder de groote hoeveelheid puin een sedert beroemd geworden baksteen te vinden, waarin door een 13e of 14e eeuwsche monnik de afbeelding van abt Frederik, den Stichter van het klooster, of van Norbertus, den beschermheilige van de orde der Benidictijnen is afgebeeld.

Bouwfragmenten uit Friesche kloosterterpen.

Tegels uit Friesche kloosterterpen.

Ook geel geglazuurde tegels met voorstellingen van beesten (strijdolifant, basiliscus, etc.) uit de Middeleeuwsche bestiaries⁴) en op het klooster betrekking hebbende opschriften, worden in het Friesch Museum en het Princessehof bewaard.

Van bijzonder belang zijn Gothische versieringen van cirkelvormige blindvensters, die de oude muren van de kloostergebouwen hebben versierd. Ook deze geelgeglazuurde baksteen werden in het klooster zelf vervaardigd. Ze zijn verwant met dergelijke uit Aduard. Ieder klooster volgde echter een eigen ornamentiek. Buitengewoon was die ornamentiek ontwikkeld aan de Zwitsersche Kloosters: St Urban en Beromünster. Ook aan kloosters in de Povlakte komen soortgelijke Romaansche geornamenteerde baksteen voor. Een Romaansch geel baksteenornament, gevonden in de terp van Hichtum, is zelfs geheel identiek aan een dergelijk ornament, in Zwitserland gevonden⁵).

Een stukje houtsnijwerk uit Mariëngaard wordt in het Friesch Museum bewaard. Het zou van een kerk- of kloosterbank afkomstig kunnen zijn.

Ook hier is, als meestal, het hoogste gedeelte van de terp gespaard gebleven, omdat daarop de boerderijen staan.

De even Zuidelijker gelegen korenmolen van dit klooster is jaren geleden reeds verdwenen.

Aan vele in de omgeving staande kleine boeren- en arbeidershuizen zijn muren met oude Friesche baksteen opgetrokken. Misschien behoorden die huizen ook tot het kloostercomplex, of zijn er bij verbouw afbraaksteen van het klooster voor verbruikt?

* * *

Nijklooster.

In 1922 verkocht ik een van de boerderijen, staande op de terp van het Aula Dei of Nijklooster, gesticht aan het toen ter tijde drooggevalen Zuidelijk gedeelte van de Middellzee. De naastgelegen boerderij was eenigen tijd te voren afgebroken en afgegraven, waarbij het Gothische verlichtingskoper uit dit klooster, t.w. een kroontje, twee wandluchters, twee groote

altaarkandelaars, twee kleinere dito en een tuit van een lavabo of handwaschketel gevonden werden. Het brons was ondiep, geen halve meter onder het maaiveld, onder een boom, begraven, waarschijnlijk in den Bronkhorstoorlog, toen de Gelderschen zgn. hun hulp aanboden en toen de rondom Sneek gelegen kloosters steunpunten waren voor de vijanden van de vetkoopers-gezinde stad.

De terpaftergraver vroeg gelukkig een zoo hoogen prijs (f 10.000.—) voor dit koper, zoodat de schat voorloopig veilig op zijn zolder bleef.

Toen een tiental jaren verstreken waren en de vraagprijs tot f 1500.— was gedaald, stelde de Vereeniging voor Vreemdelingen-Verkeer het Friesch Genootschap door schenking in de gelegenheid tot dezen aankoop over te gaan. Een van de belangrijkste aanwinsten werd daarmee aan de Middeleeuwsche kamer in het Friesch Museum toegevoegd.

Omstreeks 1930 vond ik bij een der Leeuwarder antiquairs een Romaanschen bronzen kandelaar in den vorm van een schildpad op wiens rug een slank naakt mannenfiguurtje zich opricht om in het licht op de door salamanders ondersteunde vetvanger te zien.

Professor Falke schreef over deze, in Hildesheim, in de 13e eeuw „à cire perdu” gegoten kandelaars zijn standaardwerk: *Bronzegeräte des Mittelalters* (1935).

De antiquair had den prachtkandelaar net gekocht van een viertal terpgravers. Het staat wel vast, dat de kandelaar in een Friesche kloosterterp gevonden moet zijn. Een soortgelijke bronzen kandelaar in den vorm van een hertje heeft de afgraving van Nijenklooster opgeleverd.

Zeer belangrijk is ook de rijke serie pijpenpaarden beeldjes, in de verzamelingen van het Friesch Museum en in het Prinsessehof. In het laatste museum vindt men ook enkele meubels, die wel Friesche kloostergebouwen versierd kunnen hebben. Dit zijn een drietal Gothische keerenkisten, die ik in Friesche boerderijen als haverkisten heb aangetroffen. Meer dan een mogelijkheid is dit echter niet.

Steen en puin kwamen hier overigens in enorme massa's te voorschijn, waaronder een compleet vloertje van kleine tegels

van ongeveer 5 cm middellijn. Ook tegels van 10 à 12 cm middellijn, met het hoofd van Christus en met Fransche lelies versierd, kwamen hier voor den dag. Tegels met Fransche lelies versierd komen veel voor. Die met het Christushoofd zag ik alleen in Nijenklooster. Eigenaardig was hier vaatwerk van roodgebakken aarde, voorzien van ingekraste inscripties als „Aula-Dei”, enz.

Dicht bezet was hier het kerkhof met skeletten.

Ik liet indertijd een 20-tal doodskoppen opzenden naar Professor van den Broek in Utrecht, maar ik heb er nooit iets van gehoord. Het was duidelijk, dat wij hier met een dicht bewoond klooster te doen hadden.

* *
* *

Thabor.

In 1924 werd de kloosterterp, waarop Thabor gestaan heeft, verkocht en afgegraven.

Bij een bezoek, dat ik aan deze afgraving bracht, was ik zoo gelukkig een ongeglazuurden pot van blauwachtige klei op drie uitgeknepen pootjes, wellicht uit de 14e eeuw, te verkrijgen.

Ook de plattegrond van dit aan den Thaborweg gelegen klooster spreekt nog van de vroegere bestemming. Dit is te meer van belang omdat wij verscheidene exemplaren van een schilderijtje kennen, dat een gezicht op dit klooster moet voorstellen. Het is een echt kladschilderwerk, maar misschien is er nog wel iets uit te concluderen, bijv. het feit, dat er voor de monniken op afzonderlijke woningen gelijkende huisjes of cellen waren ingericht. Zonder een dergelijke afzonderlijke cel en zonder een bibliotheekruimte in het klooster, kan men zich het werk van een Worp van Thabor ook niet voorstellen.

* *
* *

Oldeklooster.

In hetzelfde jaar werd verkocht de Sate en landen het Monnikenhuis, een gedeelte uitmakend van de kloosterneerzetting Bloemkamp of Oldeklooster ten Oosten van Bolsward. Deze

nederzetting was niet op een terp gelegen; gedeeltelijk nog aanwezige hooge, door de monniken aangelegde dijken moesten dit klooster tegen het water uit de Middellzee beschermen.

Wij hebben een afbeelding, die het klooster, dat toen belegerd werd, voorstelt, zooals het er in het midden van de 16e eeuw uitzag. Duidelijk zijn te herkennen de kloosterkerk, een kruiskerk met het aan de Noordzijde daartegen aansluitende Claustrum, den kloosterhof, door verschillende gebouwen omsloten. Een gedeelte der gebouwen, mogelijk wel de cellen of woningen der monniken, is als geschutsstelling ingericht. Een soort ronde verdedigingstoren of oude fortkerk sluit nog als ruïne bij de nieuwe kloosterkerk aan⁶).

Als iedere oude neerzetting op het Friesche platteland, was het door sloten omgeven kloostererf door een versterkt poortgebouw afgesloten. Een dergelijk poortgebouw, versierd met renaissancebeeldhouwwerk, uit het begin van de 16e eeuw dus, werd ook in Klaarkamp gevonden. Duidelijk blijkt uit deze afbeelding, dat ook de Friesche kloosters gebouwd werden naar plannen der moederkloosters, al zullen hier de vormen en afmetingen wel eenvoudiger zijn geweest. Overigens maakt de teekening van Oldeclooster, die voorkomt in Winsemius kroniek, wel den indruk naar de natuur gemaakt te zijn. De gravure is waarschijnlijk van Petrus Feddes Harlingensis.

1925 was het jaar waarin Van Giffen's meesterwerk, zijn beschrijving van de Drentsche hunebedden, verscheen. 't Was mij een genoegen, dat ik daartoe indertijd nog een steentje had kunnen bijdragen, zooals in de voorrede van het werk is gememoreerd.

* * *

Aalsum.

In 1930 werd het klooster te Aalsum aan de Boorn bij Oude Schouw verkocht en afgegraven. In het Nieuwsblad voor Friesland (Hepkema's Courant te Heerenveen) is een uitgebreide geschiedenis van dit klooster en van de afgraving opgenomen. Ofschoon ik wel een enkelen keer op de terp in afgraving geweest ben, is 't mij niet bekend, dat daar vondsten van eenig belang zijn gedaan.

In en vóór dit tijdvak zijn nog wel andere kloosterterpen afgegraven, waarbij ik moeite gedaan heb om oudheden van den ondergang te redden. Bijvoorbeeld Lidlum, Ludingakerke, Klooster Anjum, Sionsberg en anderen. Voor zoover hiervan oudheden bewaard gebleven zijn, zijn ze opgenomen in de depôts van het Friesch Museum en bevatten terpinventarissen daarvan zeker nog wel gegevens. Hiernaast zijn veel terp-oudheden gevonden, die in de Middeleeuwsche kamer in het Friesch Museum een goede plaats hebben gevonden, terwijl dezer dagen een groot deel van de kloosterschatten, die tot nog toe in de kelders in de Koningstraat een veilige bewaarplaats hadden gevonden, een nieuwe opstelling in een eigen sfeervolle omgeving hebben gekregen. Veel voorwerpen van kunst en cultuur geven ons, nu in het door monniken van Klaarkamp gestichte 12e- of 13e-eeuwsche kerkje van Janum, een indruk van veel wat de Friesche monniken om en bij zich hadden.

Dat op dit gebied nog betrekkelijk veel bewaard is gebleven, hebben wij voor een goed deel te danken aan mannen als Dr van Giffen en zijn samenwerking met de Musea te Leeuwarden, Groningen en Assen. Van veel belang zullen daarbij zijn de ontgravingen onder leiding van Van Giffen en zijn staf uitgevoerd.

Van algemeene bekendheid is de door hem geleide ontgraving in het klooster Smalle Ee bij Drachten, het op een zandheuvel schilderachtig gelegen klooster in de sfeervolle omgeving van het kerkje van Oudega. De gegevens hiervan zijn gepubliceerd in de Vrije Fries XXVIII (1926).

* *
*

Klaarkamp.

Van overwegend belang zal zeker blijken te zijn de ontgraving van de terp van het klooster Klaarkamp. Nadat vroeger de Singel, die het klooster oorspronkelijk omsloot, was afgegraven en gedeelten van de terp in eigen beheer waren vergraven, kreeg ik in 1939 de gelegenheid deze terp te kunnen verkoopen aan Pieter Reitsma, den zoon van den beken-

den terpgraver Keimpe Reitsma, door wien ook de groote terp Herjuwsma te Ferwerd en die te Janum was afgegraven.

Vader en zoon, die hun werk uitstekend verstonden en die een niet te versmaden practische kennis van de gevonden oudheden hadden, hebben altijd zooveel mogelijk gezorgd, dat de door hen gevonden oudheden in het Friesch Museum een plaatsje kregen.

Zooals ik reeds zei, zal de afgraving van deze terp van veel belang zijn voor de geschiedenis van de Friesche kloosters. Voor het grootste deel is hier de plattegrond van de kloosterkerk blootgelegd (zie afb. 21), terwijl waardevolle bouwstenen uit dit klooster in het Friesch Museum bewaard worden.

Zoodra Dr van Giffen den tijd kan vinden de resultaten van deze afgraving te publiceeren, zullen wij een sluitsteen in onze kennis van de Friesche kloosters ontvangen, want behalve de terp, waarop eens het klooster van Bonifacius heeft gestaan, behooren alle Friesche kloosterterpen tot de geschiedenis.

Misschien dat enkele proefgravingen op de oude standplaats in Dokkum ons nog wat over dit oudste klooster van Friesland kunnen vertellen.

* * *

Ik heb getracht in dit korte opstel een indruk te geven van de oude kloosterterpen, zooals ik ze nog gezien heb. Met wat fantasie gewapend kon de bezoeker van die oude cultuurplaatsen, waar zooveel geleden en gestreden is, zich een voorstelling maken van de oude terpdorpjes, die onze kloosters geweest moeten zijn. Een bezoek aan Janum, Sijbrandahuis, Rinsumageest en Veenwouden, geeft ons zeker nog een levende herinnering aan den grooten invloed, die van de Schiermonniken van Klaarkamp in zijn bloeitijd is uitgegaan.

Iedere jonge student, die deze herinneringen over de kloosterafgravingen der laatste halve eeuw leest, zal de verzuchting slaken: waarom is er niet *meer* onderzocht, vastgelegd, gecartografeerd, waarna studeerenden thans de oudheidkunde der Friesche kloosters zouden kunnen opbouwen, m.a.w. waarom waren er niet meer Van Giffens?

Hij moet zich dan echter wachten, dat het hem niet ga als de Dominé, die maar weinig belangstellenden tot zich wist te trekken. Door zijn boetpredicaties bleven ten slotte ook de weinige getrouwen weg. De onverschilligheid, laksheid en loomheid der groote massa zou hij niet bekeeren. Door de illustraties⁷⁾ hoop ik echter te kunnen bereiken, dat een indruk wordt verkregen van het vele, wat in een halve eeuw werd gespaard. 't Zijn maar enkele afbeeldingen van Friesche kloostertegels, bewaard in de kelders van het Princessehof⁸⁾.

Vrijwel zeker zijn al deze tegels gemaakt door monniken uit de respectievelijke kloosters, naar teekeningen, die hun ten dienste stonden, en afkomstig waren: a) uit hun eigen breviariums, gezangboeken etc.; b) van de Keulsche architecten, die zij gebruikten voor hun klooster- en kerkbouw; c) uit de kloosterscholen te Utrecht; d) uit de moederkloosters in Bourgondië, Lotharingen, de Elzas, enz.; f) langs den Rijn uit Zwitserland en de Povlakte, waar in de kloosters in Romaansche en Gothische tijden een rijke ontwikkeling van tegels en andere bouwceramiek gaande was. Keus genoeg!

Als mij een opmerking wordt toegestaan, zou ik zeggen: de monniken van Foswerd werkten naar de principes van een lineaire versiering, bij voorkeur met den passer; de monniken van Dokkum hadden rijke Romaansche voorbeelden waarnaar zij werkten.

N. Ottema

1) Mijn beste vondsten waren die van Noordnederlandsche scherven in de Leeuwarder Jachthaven 1916-1918. Zie hierover mijn publicaties in de Vrije Fries XXVI (1918), bl. 63-102 en XXVII (1924), bl. 18-76 en 352-368. Deze vondst trok ook de aandacht in 't buitenland.

2) Van veel meer belang is de restauratie van het kloostergebouw te Aduard, ook voor de kennis van de Friesche kloosters. Een geïllustreerde publicatie, aan dit belangrijke klooster gewijd, zou zeker geen overdaad zijn. Welke student pakt dat dankbare onderwerp eens aan voor zijn dissertatie? Gaarne maak ik ook van deze gelegenheid gebruik om de aandacht te vestigen op een 18e-eeuwsch tuinornament, dat zich bevindt in den moestuin van den koster te Gerkesklooster. Laat men dit tuinornament aan zijn lot over, dan is tenietgaan binnen korten tijd niet te voorkomen. De Directeur van het Friesch Museum zal zeker met genoegen overleg met kerkvoogden plegen wat gedaan kan worden om dit kunstvoorwerpje te behouden. Practisch werk, dat niet eens veel geld behoeft te kosten.

3) Toen dergelijke kloostertegels in Dokkum gevonden werden, zijn ze verdeeld tusschen het Friesche Museum, het Princessehof en de Dokkumer Oudheidkamer, daar alle drie hiervoor een eigen afdeling hadden.

4) Zie Nanne Ottema: Vreemde Cultuurinvloeden in Friesland in den Kloostertijd. Vrije Fries XXXI (1932). Vergelijk ook mijn Handboek der Chineesche Ceramiek, geschreven naar aanleiding van de Verzamelingen in het Princessehof te Leeuwarden (1943), afb. 140. Op Chineesch porselein uit den Mingtijd komen tapir-achtige olifanten voor, die verwant zijn aan die op de tegels uit Mariëngaard.

5) Zie: Die Backsteine von S. Urban, door Prof. Josef Zemp in: Festgabe auf die Eröffnung des Schweizerischen Landesmuseum in Zürich (1898).

6) Ook uit Groningen zijn dergelijke verdedigbare kerken bekend, o.a. in de stad Groningen en te Bedum, beide lang verdwenen. Zie afbeeldingen bij Peters, Oud-Groningen.

7) Geteekend door den heer E. Kools, teekenleeraar te Leeuwarden.

8) Hiernaast zijn rijke verzamelingen van Middeleeuwsche tegels in het Friesch Museum, ook de Musea te Groningen en Assen zullen nog wel iets bevatten. De grootste verzameling is echter die, afkomstig van de restauratie van Aduard, de groote abdij even over de Friesche grens. Door welwillende tegemoetkoming van Prof. van Giffen heb ik in 1946 nog door ruiling een tegel van Aduard voor de Princessehof-verzameling kunnen verwerven.

PLAAT 62

1—5 Gothische bouwfragmenten uit Mariëngaarde. 14e eeuw.

6 Kapiteel uit Foswerd. 12e à 13e eeuw.

7 Zandsteen bouwfragment uit Mariëngaarde. Hoog $\pm$ 16 cm, 12e eeuw, verwant aan soortgelijk beeldhouwwerk aan de kerk van bisschop Adelbold. Vervaardigd uit witten zandsteen (Maasvallei?), welk materiaal in Friesland slechts sporadisch is toegepast, o.a. in het muurwerk van de kerk te Jorwerd. Roode Bentheimer zandsteen is regel, zoowel aan gebouwen als aan grafstenen, doodkisten, enz. (Zie mijn „Vreemde Cultuurinvloeden in Friesland in den Kloostertijd”. Vrije Fries XXXI, 1932.) Het betreft hier waarschijnlijk een basement, geen kapiteel.

8 Kapiteel uit Foswerd. 12e à 13e eeuw.

PLAAT 63

1—6 Tegels uit Mariëngaarde. 14e eeuw. Uit het tegelfragment nr 2 blijkt, dat de monniken-tegelbakkers van Mariëngaarde niet alleen werkten naar eigen, met den passer gemaakte teekeningen, doch dat zij ook ingewikkelder Romaansche ornamentteekeningen voor hun werk beschikbaar hadden.

Toen ik omstreeks het jaar 1920 de kloosterterp van Mariëngaarde, destijds in afgraving, afzocht, trof ik daar ook Fons Vorenkamp, thans Professor in Amerika. Zeker heb ik hem toen reeds verteld van mijn kloosterverzamelingetje in het „Prinsessehof”, althans heeft hij mijn begeerige blikken naar tegel nr 5 opgevangen. Hij gaf mij dezen tegel spontaan cadeau!

Romantischer nog is de aanwinst van den beroemden baksteen met abts- of bisschopvoorstelling uit Mariëngaarde. Ik vertelde de geschiedenis daarvan in mijn Heemschut-uitgave over het Friesche kunst-ambacht en de Friesche volkskunst.

7—9 Dikke Romaansche tegels, omstreeks het jaar 1935 in een stoep voor een huis op het oude Abdijterrein midden in Dokkum gevonden. Er waren er 6, door vriendelijk overleg met den vinder, den uitgever D. J. Kamminga te Dokkum, kwamen er ieder 2 in het Friesch Museum, in de Oudheidkamer Dokkum en in het Prinsessehof, welke twee laatste hier zijn afgebeeld.

8 Romaansche tegel uit Foswerd. 12e à 13e eeuw.

De afgebeelde tegels en bouwceramiek zijn van rood gebakken aarde. Alleen het massieve kapiteeltje van Foswerd (Pl. 62 : 6) is van gemengde gele en roode aarde. Het Gothische venster (Pl. 62 : 5), middellijn 43 cm, is met geel glazuur overtrokken, evenals de Foswerder tegel (Pl. 63 : 8). De Dokkumer tegels (Pl. 63 : 7 en 9) zijn met een paarsroode glazuur overdekt. De Foswerder tegel is $5\frac{1}{2}$ cm dik, en 17 bij 17 cm breed; evenzoo die van Dokkum 5 cm, bij een lengte en breedte van $15\frac{1}{2}$ bij 16 cm. De Mariëngaarder tegels zijn alle dik $3\frac{1}{2}$ cm, hun lengte en breedte varieert van 13 tot 15 cm.

Al deze bouwfragmenten zijn ter plaatse verzameld door den schrijver tijdens de afgraving van de kloosterterp, omstreeks het jaar 1920.